

канд. іст. наук, доц. **Вороніна М. С.**

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ГЕНДЕРНІ ПАРАДОКСИ МІСТА ХЕРСОН (1900-1930-ті роки)

Проблематика модернізації на сьогодні є однією з найпопулярніших у історичній науці, одним із флагманів її втілення був процес урбанізації. Маскулінний характер тієї незначної літератури, що є, надто відвертий; навіть у радянському виданні «Історія міст і сіл України. Херсонська область», де, зазвичай, висвітлювали діяльність революціонерів найменшого масштабу не зважаючи на стать, аби довести «масовість» і «природність» більшовизму в даному регіоні, жодних згадувань про революціонерок, жіночих фото [1]. Дана стаття вже третя спроба проаналізувати конструювання гендерної ідентичності в контексті історичних трансформацій міст [2]. І мета даної розвідки показати розмаїття українських містянок, і гендерне обличчя міста Півдня України.

Херсон мав стати військово-морським центром, але Миколаїв перейняв цю роль до поки вона перейшла Севастополю, тому його ментальне обличчя «зависло» між тим самим Миколаєвом та, як не дивно, Одесою. Херсонський дослідник С. Водотика взагалі стверджує, що: «Місто Херсон зобов'язане своїм народженням у значній мірі невдалій спробі Катерини II реалізувати імперський геополітичний «Грецький проект»... У радянську добу геополітичні цілі СРСР сягали обривів «світової пролетарської революції», які знов тимчасово перетворили Херсон на «місто корабелів» в інтересах пріоритетів держави» [3, с. 93-94].

Періодично йому доводилося знову ставати військовим опорним пунктом, але торгівельна жилка та значна частина населення іудейського віро сповідання, яка за російським законодавством була дуже обмежена у виборі професій, неоднозначно корегували суттєві риси маскулінності. Приміром, за переписом 1897 їх налічувалось 17162 особи або 30,6% [Підраховано М.В.] [4, с.1], для порівняння: 1850-ті – 41,4%, 1926 – 25,3%, 1939 – 16,6%) [5]. Окрім 70,7% українців, росіян, білорусів, тут мешкали інші етноси, з якими російській уряд вибудовував індивідуальні відносини на законодавчому рівні: старообрядці, караїми, греки, татари, поляки та німці. Таким чином, на становище жінок впливали не тільки цивільне суднобудування, наявність портів та популярність професії моряка серед

чоловіків, а й гендерно-ментальні особливості кожної етнічної громади, саме ці фактори й стали основою гендерних парадоксів.

Російський царат постійно намагався «вирішувати» єврейське питання, одним із способів було створення казенних єврейських училищ, «як не дивно єврейське жіноче училище тут було відкрито на два роки раніше ніж чоловіче в 1848, зрозуміло, що основна їх мета була саме в зросійщені єврейського населення й саме через це вони були більш доступні найбіднішим верствам населення, оскільки заможні усіма засобами намагались їх уникати» [6], відповідно заохочуючи за цей «привілей». Але при цьому, традиційно навчання відбувалось при хедерах, куди не було доступу для дівчат із будь-якої страти, тобто бідні єврейські дівчата мали кращий доступ до освіти. Опосередковано це підтверджує перепис 1897: загальний рівень писемності в губернії серед жінок дорівнював 16,32% (чоловіків – 35,01%), дівчат, які навчались в університетах, у вищих та середніх спеціальних закладах відсоток коливався від 0,5% (дворянки, духівництво) до сотих відсотка решти станів, а от у середніх навчальних закладах відсоток перших доходив до 40-43,56% і серед «іногородців» – 20%, а от серед дочок почесних громадян тільки 8,81% [4, с. XV], але це саме та страта, куди напевно могли потрапити представники іудейського віро сповідання.

Однак і для представниць православного віросповідання також не все так однозначно було в освітній стратифікації. За спогадами Й. Н. Векслера в Херсоні були: «дві чоловічих гімназії, реальне училище, духовна семінарія, шість жіночих гімназій, 3-х класне міське училище, початкове училище імені Пушкіна, початкове училище ім. Некрасова, сільськогосподарське училище, морехідне училище. Навчання хлопчиків і дівчаток було роздільне... Начальниця, завідуюча гімназією не могла бути головою педагогічної ради, в той час, як в чоловічих гімназіях директор був за положенням головою педагогічної ради.» [7]. Такий собі зразок гендерної сегрегації як у монастирях. Проявом модернізації було те, що при приватній гімназії Валентини Іванівни Марченко у 1902 був відкритий дитячий садочок. Але з одного боку навчання тут було доступне лише для забезпечених дівчат, а з іншого у вересні 1915 власниця нарешті добилася відкриття 8-го класу, який гарантував свідоцтво про спеціальність «домашня вчителька» [7]. Крім того, 8-й клас це надолуження відмінностей із чоловічими гімназіями і тому це ще й обов'язкова умова для вступу до вищих навчальних закладів, які більш менш стали

доступними для жіноцтва на початку ХХ століття. Але парадокс полягає в тому, що ця посада була найнижчою та найменш оплачувальною в «учительській ієрархії», тобто заможні херсонці вже відчули на собі трансформації пов'язані з модернізацією Російської імперії – для них стало актуальним, щоб їх дівчата отримали не просто гарну освіту з гендерним забарвленням, а й професію, яка все ж таки гарантувала хоч і скромний, але зарібок. Запит на жіночу освіту, безперечно, став трендом ще наприкінці ХІХ століття для містян усіх страт, якщо серед 50-90-то річних писемні жінки склали третину від чисельності писемних чоловіків, то для 20-40-ка річних – половину, а для 6-20-ти річних – 2/3 і більше [Підраховано М. В.] [4, с.14-15.] Як згадувала спадкоємиця купця 2-ї гільдії Зіновія Марковича Медведєва: « Потім я довго дивилася списки випускниць двох жіночих гімназій за 1918 ... Виявилось, що більшість дівчаток були з купецьких і міщанських сімей та іудейського походження. Дворянки і селянки, православні і протестантки були в абсолютній меншості.» [8]

Погроми, які почались ще в 1905 та ще більше набрали сили під час громадянської війни [9] внесли суттєві корективи в етнічний склад населення міста, від класового «підходу» також постраждало багато, але тепер парадокс полягав у тому, що разом із імперією рухнула й «межа осілості», і нова радянська столиця відкрила свої обійми перед освіченими професіоналами, а ті, в свою чергу, рятуючи крихітні залишки великих родин, готові були демонструвати лояльність до «Соф'ї Василівни» [сленгові назва радянської влади]. Таку стратегію виживання обрала й онука З. М. Медведєва й вихрест Є. В. Тарле з дружиною дворянкою та сестрою з купецького стану [10, с. 92] (хрестився він ще в 1893 заради дружини та з 1903 по 1918 жив і працював у Санкт-Петербурзі, з вищою освітою навіть іудеї мали право проживати поза межею осілості) [11].

Якщо на передодні І Світової війни чисельність херсонців дорівнювала 81 400 осіб [1, с. 80], то через усі перипетії, у тому числі через повернення до сіл, у 1925 було тільки 46 230 осіб і з цього моменту завдяки індустріалізації до 1939 зросла до 96987 [5]. На момент остаточного встановлення радянської влади в 1920 «у м. Херсоні робітниць членок Профспілок налічувалось до 7000... комуністок – до 200» [12, арк. 13] і як це не дивно саме для жіноцтва то були не найгірші часи: війна на теренах під російської України завжди створювала «вікно можливостей» для жінок у сенсі засвоєння професій та отримання освіти. Приміром, у

1921-1922 ремеслом фотографа займалось 21 особа і серед них була одна жінка [13]. Але поступово почали повертатися чоловіки з різноманітних фронтів і саме жінки одразу стали першими на скорочення, жіночі відділи з представницями при партійних організаціях усіх рівнів – це єдина структура, яка намагалась хоч якось контролювати гендерну дискримінацію, тому не дарма їх у сучасній літературі вважають утіленням саме «радянського фемінізму», як би самі більшовички не заперечували.

Однак, серед жінвідділів колишньої Херсонської губернії, як зазначалось у звітах за січень 1923: «Найменш благополучний - Херсонський» [14, арк. 1] до вересня працівниці окружного жінвідділу звітували, що «залишилось 5 підприємств, де працювало 105 робітниць, до партії вступило – 9 жінок, до комсомолу – 10, безробітних 1433... попит на роботу мізерний – у серпні послано 31 жінку... організовано безкоштовний обід для 196 та на годування немовлят біля 100, знижка на проїзд – 50%» [15, арк. 63-63а]. Напевно, не останню роль у млявій життєдіяльності міста відіграла втрата статусу губерньського центру та його постійне прикріплення то до Одеси, то до Миколаєва аж до 1944. Індустріалізація, звісно, не обійшла Херсон і питання жіночого безробіття почало форсованими методами вирішуватися республіканським урядом з 22/X 1930 по 20/X 1931: все ж таки було усвідомлення, що кудись треба дівати дітей дошкільного віку, приміром, на заводі сільгоспмашин ім. Петровського (колишній завод Гуревича) вже працювало 1470 робітниць, а наявних ліжок у садочках було 30, тобто за радянськими нормами треба було створити ще 180 [16, арк. 3], а взагалі по Херсонському району на квітень 1931 було 11 садочків із 900 дітьми, а планувалось 21 із 1900 [17, арк. 55].

Таким чином, виходить, що ніби радянська влада встановила гендерне рівноправ'я в праві на працю, але парадокс у тому, що до неї все це відбувалось еволюційним шляхом і зі справжнім правом вибору.

Література

1. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Херсонська область. АН УРСР. Інститут історії. – Київ : УРЕ АН УРСР, 1972. – 688.
2. Вороніна М. С. Харківські більшовики та гендерна демократія //Гендерна політика міст: історія і сучасність. Вип. 4// Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції (ХНУМГ імені О. М. Бекетова, Харків, 23–25 жовтня 2013 року): наук. зб. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2013. – С. 32–34.; Вороніна М. С. Компаративний аналіз гендерних відносин в більшовицькій та українських партіях

Полтави 1900-1930 роки./ Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції «гендерна політика міст: історія та сучасність» (ХНУМГ імені О. М. Бекетова, Харків, 6–7 жовтня 2015 р.): наук. зб. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. – С. 29–32.

3. Водотика С. Регіональна історія у геополітичному вимірі: на прикладі Південної України //Регіональна історія України. Збірник наукових статей/ Головний редактор В. Смолій; відповідальний редактор Я. Верменич. – Вип. 9. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2015. – С. 89–98.

4. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Херсонская губерния http://xn--90ax2c.xn--p1ai/catalog/000200_000018_v19_rc_1629489/

5. Херсон - <https://uk.wikipedia.org>

6. Херсон <http://www.eleven.co.il/diaspora/communities/14504/>; Казенные еврейские училища <http://www.eleven.co.il/jews-of-russia-and-ussr/history-legal-status>

7. Орленко Н. Гимназия Марченко. <http://www.kordi.info/kherson/gimn-march.html>

8. Медведева-Хазанова М. Моя родословная. // Звезда 2003 № 4 <http://magazines.russ.ru/zvezda/2003/4/medved.html>

9. Черта оседлости <http://www.eleven.co.il/jews-of-russia-and-ussr/history-legal-status>

10. Л. Е. Белозерская-Булгакова, Так было (воспоминания об академике Е. В. Тарле)

11. Тарле Евгений Викторович <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

12. ЦДАГО Ф. 1, оп. 20, спр. 352. Арк. 147.

13. Херсонские фотографии на заре советской власти <http://www.kordi.info/moskalenko/hersonskie-fotografyi.html>

14. Державний архів Одеської області (далі ДАОО) Ф. П.- 3., оп. 1, спр. 832, арк. 103.

15. ДАОО Ф. П. 3., оп. 1, спр. 845, арк. 73.

16. Центральний державний архів вищих органів влади (далі ЦДАВО) Ф. 1, оп. 6, спр. 1094, арк. 165.

17. ЦДАВО Ф. Р377, оп. 1, спр. 9536, арк. 90.